

תוכן העניינים

1 מבוא – גורית אורחן: רוח חדשה

חלק א: צעדים ראשונים

	הביתה
33	מריה לרנר (1887)
	תמונות מאודסה
55	מריה לרנר (1889)
	לא עמדה בניסיון
85	איזבלה (1891)
	שרוליק "אחוזים" או יענקניו
110	בת מלכה (1891)
	חתן וכלה של ימינו
149	שרה פמיליאנט (1894)

חלק ב: במאבק

	ציפקה
153	סלומה פרל (1903)
	אני ליבקה
161	רחל ברכות (1903)

	אצל התופרת
171	רחל ברכות (1904)
	המגדת
192	רחל ברכות (1904)
	השלימה
197	רחל ברכות (1905)
	נע ונד
205	רחל ברכות (1907)
	מי שם?
230	ינטה סרדצקי (1910)
	שבת של חורף
237	יהודית (1907)
	איך נעשינו סוציאליסטיות
243	רחל פייגנברג (1906)
	לאכול ענבים
267	רחל פייגנברג (1906)
	נשמות חלשות
293	רחל פייגנברג (1907)
	פרומקה
305	רחל פייגנברג (1908)
	בארה של מרים
312	רחל פייגנברג (1910)
329	פרטים ביו-ביבליוגרפיים

מבוא: רוח חדשה

נורית אורחן

א.

נשים שכתבו שירה ופרוזה היו חלק אינטגרלי של ספרות יידיש במשך מאות בשנים; נוכחותן ניכרת כבר בגילוייה המוקדמים של ספרות זו, אך היא הלכה והתעצמה עם ראשיתה של ספרות יידיש המודרנית, החל במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. טבעי הדבר שהתופעה זכתה לתשומת לב מיוחדת. במאמרו החלוצי "די יידישע ליטעראַטור און די לעזערין" (1913) מנה שמואל ניגר שבעה-עשר חיבורים פרי עטן של נשים.¹ זיכרונותיה של גליקל בת לייב (1645–1724) הציבו אותה כדמות הידועה והמרשימה ביותר בגלריה מגוונת שכללה שמות לא מעטים, וחיבורה זכה לתרגום לעברית ולמחקר מקיף בידי חוה טורניאנסקי.² מלבד חיבור זה יש לציין ששירת הנשים ביידיש זכתה להתעניינות רחבה ומעמיקה הרבה יותר מאשר הפרוזה שהן כתבו. כבר ב-1927 ערך עזרא קורמן את האנתולוגיה המקיפה והמרשימה יידישע דיכטערינס (משוררות ביידיש), שבה כלל מיצירתן של יותר משישים נשים שכתבו שירה ביידיש מן המאה השש-עשרה ועד לימיו.³ ספר זה

- 1 שמואל ניגער, "די יידישע ליטעראַטור און די לעזערין", בתוך: דער פּנקס, עורך ש' ניגער, וילנה תרע"ג, עמ' 85–138; המאמר הופיע כפרסום בפני עצמו, וילנה 1919; הוא כונס בתוך ספרו של ש' ניגער, בלעטער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור, ניו יורק: ש. ניגער בוך-קאָמפּיטער, 1959, עמ' 35–107, עם השלמות ביבליוגרפיות של יצחק ריבקינד, שם, עמ' 431–438.
- 2 גליקל: זיכרונות 1691–1719, ההדירה ותרגמה מידיש חוה טורניאנסקי, ירושלים: זלמן שזר, תשס"ו.
- 3 עזרא קאָרמאַן (עורך), יידישע דיכטערינס, שיקגו: ל"מ שטיין, 1927.

היה בין הגורמים העיקריים שעוררו את תשומת לבה האינטנסיבית של הביקורת והמחקר בענף זה של ספרות יידיש, התעניינות שנמשכת עד ימינו. לעומת זה, ההתעניינות בפרוזה ביידיש שנכתבה בידי נשים הייתה פחותה בהרבה, וגילוייה המשמעותי הראשון היה דווקא בתרגום – באנתולוגיה *Found Treasures: Stories by Yiddish Women Writers*.⁴ אין ספק שחוסר האיזון הזה משקף אמנם את נוכחותן הבולטת יותר של נשים בשירת יידיש מאשר בפרוזה, אך לא בתקופה שבה עוסקת האסופה שלפנינו. בדיעבד הוא גרם להתעלמות מענף משמעותי וייחודי של כתיבה ויצירה, על חשיבותו הספרותית והתרבותית כאחת.

העיתונות המודרנית ביידיש היא זו שאפשרה לנשים להשמיע את קולן, והן אכן עשו זאת מראשית דרכה ואילך, עם פרסומו של השבועון *קול מבשר*, שהתחיל להופיע באודסה ב־1862 בעריכתו של אלכסנדר צדרבוים, תחילה כתוספת לשבועון העברי המליץ ולאחר זמן מה כפרסום עצמאי. כבר בגיליון הראשון של השבועון (1 באוקטובר 1862) מזכיר העורך, אלכסנדר צדרבוים, את הנשים כאשר הוא מדבר על אופיו: *קול מבשר* יהיה כתוב ב"פראָסט ייִדיש", כדי דער פראָסטער עולם און אפילו ווייבער זאלן וויסן, וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט" (ביידיש פשוטה, כדי שהקהל הפשוט ואפילו נשים ידעו מה מתרחש בעולם). כאן מצטיירות הנשים במפורש כנמענות של השבועון, אף כי בתחתית המדרגה, ויש בניסוח זה משום הד מאוחר לניסוחים דומים בשערי ספרים שהופיעו ביידיש בתקופה הקדם-מודרנית, שגם הם ייחדו במפורש את הנשים בתוך קהל קוראיהם.

אך מעל לדפיו של *קול מבשר* התחולל תהליך משמעותי: הנשים

4 Frieda Forman, Ethel Raicus, Sara Silberstein Swartz, Margie Wolfe (eds.), *Found Treasures: Stories by Yiddish Women Writers*, New York: Second Story Press 1994; כל הסיפורים באנתולוגיה זו, מלבד "די זאָגערין" לרחל ברכות, התפרסמו קודם לכן בעיתונות, בספרי זיכרונות, בביוגרפיות של סופרות ובאנתולוגיות ספורות של סיפורי נשים בארצות הברית. האנתולוגיה פוסחת על כתיבת הנשים ברוסיה הצארית, ויצירותיהן כמעט אינן מוכרות למחקרים שהתפרסמו בארצות הברית והתייחסו גם לסיפורת הנשים המודרנית ביידיש.

היו לא רק לנמענות אלא גם לכותבות בשבועון, בעיקר בצורת כתבות שבהן הן מביעות את דעתן על נושאים שונים, והעיקרי שבהם הוא חשיבות העיתון בידיש.⁵ בפרסום חיבוריהן של נשים יש חידוש בעל פנים כפולות: מבחינה כמותית, אין מדובר בסופרת אחת או שתיים, יוצאות מן הכלל, אלא בכמה נשים שכתביהן נדפסו בשבועון.⁶ מבחינה איכותית, העיתונות בידיש לסוגיה אפשרה לנשים לצאת מן המרחב הביתי אל המרחב הציבורי, ובאמצעותה הן החלו ליטול חלק פעיל בעיצוב החברה שבה הן חיות.

עם הפסקת הופעתו של קול מבשר ב-1873 חלפו שנים לא מעטות עד שהתאפשר לאלכסנדר צדרבוים לחדש את פרסומו של שבועון בידיש. היה זה באוקטובר 1881, כאשר התחיל להוציא לאור בפטרבורג את השבועון יודישעס פֿאַלקס-בלאַט, שהתמיד בהופעתו עד 1890. בשבועון זה כבר עלה מאוד מספר הנשים המשתתפות, בעיקר בסוגת ה"קורספונדציות": יותר משישים קורספונדציות שהופיעו במשך השנים בשבועון נכתבו בידי נשים, בין רבע לשליש מכלל הקורספונדציות שפורסמו בשבועון לאורך השנים.⁷

בהעדר אמצעי תקשורת מפותחים שימשה הקורספונדציה בעיתונות היהודית מקור מידע על הנעשה בעיירות ובמקומות המרוחקים מן הערים הגדולות. במיוחד הייתה לכך חשיבות בשנים של ה"סופות בנגב" – הפוגרומים של ראשית שנות השמונים. אלכסנדר

5 שמואל ורסס, "קול האישה בשבועון בידיש 'קול מבשר'", בספרו הקיצה עמי: ספרות ההשכלה בעידן המודרניזציה, ירושלים: מאגנס, תשס"א, עמ' 321–350.

שמואל ורסס מונה כשבע-עשרה כותבות, ביניהן ארבע מתרגמות.

6 בשבועון קול מבשר עדיין לא הייתה הבחנה ברורה בין המדורים. השימוש במונח "קורספונדציות" נועד לציין סוגה נפרדת מ"מכתבים למערכת או לעורך". על הקורספונדציה לעיתונות בידיש והקורספונדציות שכתבו נשים ראו בספרי יוצאות מארבע אמות: נשים כותבות בעיתונות בידיש באימפריה הרוסית, ירושלים: זלמן שזר, תשע"ג, עמ' 41–69 (להלן: אורחן).

7 מספר הקורספונדציות שנוקב לעיל איננו מדויק מפני שכמה דפים בגיליונות אחדים לא היו קריאים. גם בעיתונות התקופה בעברית היו קורספונדציות של נשים, אולם במידה פחותה. על כך ראו בין היתר: עירית נחמני, "מעשה נורא אשר קרה בעירנו: הקורספונדציה בעיתונות העברית במאה ה-19", קשר, גיליון 32 (2002), עמ' 100–106; רוני באר-מרקס, על חומות הנייר: עתון הלבנון והאורתודוקסיה, ירושלים: זלמן שזר, תשע"ז, עמ' 54–55, ועוד.

צדבונים אכן נתן עדיפות לקורספונדנציות על הפוגרומים, בעיקר בשתי השנים הראשונות של **יודישעס פֶּאַלקס-בלאַט**. נוסף לידיעות על מאורעות ההרס והדמים ניתן בהן מידע רב ומגוון על אופיין של הקהילות השונות: לעתים קרובות ננקב בהן מספר התושבים היהודים, מקורות פרנסתם, אירועים חשובים – וגם רכילות מקומית, ביקורת או שבח על אנשים חשובים בקהילות, שערוריות, יחסים עם לא-יהודים ועוד.⁸ קשה לדעת אם כתבות אלה עברו עריכה או שמא נדפסו כלשונן, ויש להניח שהיו כאלה וגם כאלה. לעתים הן בעלות סגנון פשוט ולא מהוקצע, אות לכך שנדפסו בנוסחן המקורי, אך צדבונים אהב להוסיף הערות מפרי עטו בתחתית המאמרים ובדרך זו לבטא את דעתו על תוכנם. סביר אם כן להניח שהוא גם התערב בחלק מן הטקסטים עצמם.

הקורספונדנציה אכן הייתה הסוגה הראשונה שבה נשים התבטאו בעיתונות יידיש ובאמצעותה השתתפו בשיח הציבורי. אף שרוב הנשים שכתבו בסוגה זו חיו בעיירות, מפתיע להיווכח עד כמה האופן שבו ראו את תפקידה של העיתונות היה מודרני למדי. נוסף לשבחים שהן חולקות לעיתון (יש מקום לחשוד שחלק מהם נוספו בידי העורך עצמו) רואות הכותבות את העיתון ככלי עזר לחשיפת תופעות שליליות בקהילותיהן. דוגמה יפה לשבחים לעיתון היא הדרך שבה פותחת כותבת אחת את הקורספונדנציה שלה: "אני יכולה להבטיח לכם, בכלל בלי חנופה, שהציבור מבין וחש יותר ויותר עד כמה נחוץ העיתון, המדבר עם אחינו בלשון שכל אחד יכול להבין, ומדבר על דברים כאלה הנחוצים לכל אחד."⁹

ובמקרה אחר כתבה אשה: "מאז החלו הנשים לקרוא את המילים האמינות של 'יודישעס פֶּאַלקס-בלאַט' נחה עליהן רוח חדשה לגמרי. הן התחילו להבין שכל אדם – הן איש והן אשה – חייבים להשפיע במשהו בעולם ולהתאמץ לטובת הכלל."¹⁰

8 בשל אופיה המיוחד של סוגה זו בחרנו להשתמש במילה "קורספונדנציה" ולא בחלופותיה העבריות.

9 **יודישעס פֶּאַלקס-בלאַט** 2, גיליון 44, 11 בנובמבר 1882.

10 שם 4, גיליון 2, 11 במארס 1884.

הכותבות אינן מהססות לבקר את סמכותם של המוסדות הקהילתיים, וביקורתן מגיעה עד לבית הדין הרבני של וילנה על כך שלא אישר ליבון כלים והשריית כלי זכוכית לקראת פסח. בהערה בתחתית הקורספונדנציה העורך תמך בביקורתה. הן מחריפות את ביקורתן כאשר מדובר בעניינים הקשורים בנשים. אשה אחת מתלוננת על ההזנחה והלכלוך הנוראים במקווה, ואחרת מתארת בפרוטרוט שריפה שפרצה בעזרת הנשים המזונחת בעיירה שלה, שבה נספו 32 נשים ושני ילדים. לתיאור היא מוסיפה: "הפנאטים המשוגעים שלנו מחפשים לנשים האומללות שלנו חטאים נוספים. הם אומרים שהאסון פגע בהן כי הן חבשו שביסים מוזרים".¹¹

בקורספונדנציות אחרות מתקשר עניין גילוח הראש וכיסויי האשמת הנשים בכל אסון המתרחש בעיירה, האשמה שמקוממת את הכותבות.

בין מגוון הנושאים שעליהם כתבו הנשים בקורספונדנציה נמצאת גם ההגירה לאמריקה, הגורמת להתרוקנות העיירות מצעירים ולהתפוררותן. המובאה להלן ממחישה זאת היטב:

ל"ג בעומר – כאן לא שומעים שום דבר מלבד הגירה! יותר ממאה משפחות כבר נסעו. הן מכרו את רכושן (משק ביתן) בשליש מערכו. ברכבת קורסק-קייב העוברת כאן הקרונות מלאים במהגרים לאמריקה. יותר מכולם מהגרות בחורות, כי באמריקה חסרות בחורות וגם המכוערות ביותר נמצאות ראויות. גם חתנים וכלות נסעו כדי שיהיו להם חיי נישואים טובים יותר. מלבד זה היום היו כאן ארבע-עשרה חתונות וטקס אירוסין אחד לעומדים לנסוע. החזן כבר היה צרוד משירת "מי אדיר" תחת החופה, כי כולן התקיימו באותה שעה.¹²

11 שם 3, גיליון 40, 14 באוקטובר 1883. המספר הגדול של הנספים מקבל תימוכין מהעורך צד רבובים, המעיר שהפרטים בקורספונדנציה מופיעים גם בשתי קורספונדנציות נוספות שהגיעו למערכת העיתון וגם בידיעה בעיתון הרוסי **זאריא** שאותה הוא מתרגם ומביא במלואה. כמו כן, התיאור המפורט של הכותבת על הצפיפות בעזרת הנשים, על מנורת הגז שנפלה, על הבהלה שאחזה בכל הנשים שנלחצו אל הדלת שנפתחה כלפי פנים ולכן לא יכלו לפתוח אותה ולצאת, נראה אמין מאוד.

12 שם 2, גיליון 18, 6 במאי 1882.

הביתה

מריה לרנר

א

כבר היה מאוחר למדי. דלתות הברזל של בתי אודסה הגדולים ננעלו כבר מזמן. החצרות היו חשוכות זה שעה ארוכה. בחצר שאליה אנחנו מובילים את קוראינו היו מוארים רק שני חלונות. בחדר קטן, שמונחות בו כמה חבילות ושני ארגזים גדולים ארוזים, ישבו על הספה שתי צעירות ושוחחו.

"תגידי, איך עלה פתאום בדעתך הרעיון לנסוע? מה גורם לך להתרחק מכאן?" שאלה אחת מהן.

"את באמת לא יודעת?"

"נפש חסרת מנוחה!"

"למה את חושבת שזו נפש חסרת מנוחה? למה את לא מעלה בדעתך משהו חיובי יותר? שמוביל אותי הרעיון הלאומי של אהבה לעם? עכשיו אני רגועה יותר, ואני כבר לא רוצה להתקשר לאף אחד. יותר טוב לאהוב רעיון, משאת נפש. עדיף עם שלם מאיש אחד."

"לכן, אנה, איבדת את אמונך באנשים, כי בעבר האמנת יותר מדי בכולם. את מעמידה כל אחד בדרגה גבוהה יותר ממה שהוא ראוי לה ולכן, לדעתי, הוא נופל עמוק אחר כך. אידיאלים לא מסתובבים על פני האדמה."

"אבל הם היו צריכים להסתובב אילו היו חיים במחשבותינו", קטעה

אנה את דבריה.

"הם היו צריכים להיות, אבל הם אינם!" אמרה ארנסטינה. "בינתיים

כל אדם אוהב רק את עצמו. היוצאים מן הכלל הם מועטים מאוד. עכשיו

את מחפשת שוב משהו חדש ומי יודע לאן תוביל אותך שוב קלות דעתך. את מחפשת כל הזמן אידיאלים חדשים ומהר מאוד את מדלגת מאחד לשני. את יודעת שהרעיון של פלשתינה לא מלהיב אותי, ולכן נראה לי שרק הוויז דבקים בו. גם מישל אומר אותו דבר..."

"אולי אתם קצת צודקים, אבל אני חייבת לומר לך, ארנסטינה, שההוויז האלה היו תמיד הראשונים שאימצו כל אידיאה חדשה. גם הנביאים היו הוויזים, וגם משה לא היה מוציא את היהודים ממצרים אלמלא ראה קודם את תמונת הגאולה והאמין באמת שהשחרור אפשרי. למי שאין שום דמיון לא יכולים להיות גם רעיונות. זה הכלל. איך היו קורים כל הדברים הגדולים אילו לא נולדו לפני כן במחשבה? הו אלוהים! אל תיקח ממני את הדמיון! שיהיו חלומות אבל רק טובים, מתוקים וטהורים, ותקווה שהם יתגשמו! אני לא אוכל להרגיש מאושרת במעגל הצר של חיי משפחה. בשבילי החיים האלה הם בלתי אפשריים. לא הייתי מאושרת רק מאכילה, שינה, טיפול בילדים... הגברים שאפשר לחיות אתם כמו עם חברים עדיין לא קיימים. הטובים שבהם רוצים אשה ולא חברה..."

"נו, וככה גם מישל נחשב בעינייך?" שאלה ארנסטינה.
 "ודאי שגם הוא. הוא, בטבעו הנוח, במבטו המחושב על החיים, צריך אשה שתהיה רק אשה ולא יותר. החיים שלו מחושבים. הוא צועד בדרכו הישרה. נו, מה יש עוד לומר, הוא צריך לפגוש אשה כמוך, ארנסטינה, כדי שחיייו ימשיכו להתנהל במישרין ללא שום טעות, כמו עד עכשיו."

"את רואה, אנה, שאחי לא התאהב עד כה באף אשה מלבדך."
 "זו באמת הטעות היחידה שלו! שהוא לא הבין שאני לא יכולה בשום אופן להגשים את מה שהעולם דורש מאשה, מאם. את יודעת כמה עלתה לי המחשבה לקשור יחדיו ידידות, הערכה ואהבה לאדם אחד? הטובים שבגברים מעריכים אשה כשהיא רק אשה. כל אחד רוצה לשלוט ואני לא יכולה ולעולם לא אוכל להיות שפחה."

"למה את קוראת לזה שפחה? כל אם ואשה היא השליטה בבית."
 "אה, את טועה!" ענתה אנה התמירה, ועיניה הכחולות ניצתו באש. "האם עבדות כזאת נקראת אצלך שליטה? אני אומרת לך שאני לא הייתי יכולה. ושנית, את יודעת היטב שלבי השבור לא יכול כבר